

POJED

PAVLE IVIĆ

b=75048193

srpskohrvatski književni jezik i naše dužnosti

Na nesrećan, ali utoliko intenzivniji način, Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika aktualizovala je u našoj javnosti lingvističke probleme. Siroka publika je, iznenađena i gotovo zbuđena, shvatila da jezik može postati zapaljiva tema i da rđavo upućeno raspravljanje o njemu nosi u sebi neslućene opasnosti. Zato je dužnost naših lingvista da u ovom trenutku pomognu da se staloženo sagleda suština postojećih problema i utvrde zadaci koje nauka i interesi zajednice stavljaju pred jezičke stručnjake. Ovaj napis zamišljen je kao priloga u tome pravcu.

Osnovne činjenice u vezi sa varijantama srpskohrvatskog književnog jezika očigledne su i stoje na dohvat u svačijem posmatranju. Jasno je da je srpskohrvatski književni jezik jedan jezik, a jasno je takođe i da on nije potpuno *ujednačen*. Postoje razlike među njegovim formama koje se upotrebljavaju u raznim našim republikama. Najizrazitije polarizovane su tzv. istočna i zapadna varijanta — ona u SR Srbiji i ona u SR Hrvatskoj, u Crnoj Gori se upotrebljava uglavnom ijekavska verzija istočne varijante, a u Bosni i Hercegovini ima više mešavine, s tim da uz ijekavski izgovor ipak pretežu istočni elementi u rečniku.

Opisana situacija nastala je normalnim putevima istorijskog razvoja jezika. Zabluda je verovati da u jezičkim nepoklapanjima ima nečeg nedopustivog ili da su ona rezultat nečijeg zlonamernog delovanja. U stvari, književni jezik u raznim našim krajevima nikad nije ni bio *ujednačen*. U daljoj prošlosti su razlike bile čak mnogo krupnije, a današnja nepodudarnost potiče uglavnom iz dva izvora: otuda što procesi *zblizavanja* nisu mogli da obuhvate sve elemente i otuda što je civilizaciona terminologija tokom XIX i XX veka stvarana dobim delom nezavisno na obema stranama. Iluzorno bi bilo računati s likvidacijom razlika u doglednoj budućnosti, u uslovima višenacionalne strukture i kulturnog pluralizma područja srpskohrvatskog jezika. Pojave ove vrste normalne su i drugde u svetu ukoliko se istim jezikom služi više nacija. Neoporno je pravo svake nacije na sopstvena obeležja u jezičkom izrazu. Isto tako opravdano je i praktično ostvariti svestranu ravnopravnost varijanta na svim raznovrsnim poljima upotrebe jezika u životu naravnog društva. Ovo je kod nas u načelu garantovano ustavom i u praksi se široko sprovođa, što ne znači da nema pojedinosti u kojima je potrebno dalje usavršavanje. Dosad postignuti krupni rezultati u ovom pravcu mogu samo olakšati dalji napredak.

S druge strane činjenica je i to da iz postojanja varijanta u našem književnom jeziku proističu i mnoge okolnosti nepovoljne za našu kulturu. Uzajamna čitljivost tekstova napisanih na jednoj od drugoj strani nije potpuna. Razlike, doduše, nisu takve da bi onemogućavale razumljivost, ali publici često smetaju reči i oblici koji pripadaju „onoj drugoj“ varijanti. To smanjuje našu kulturnu uzajamnost i delimično cepa nadvođe naše ionako prilično usko kulturno tržište. Tiraži su zbog toga manji, potreba za dotiranjem knjige veća, mnoge strane knjige se prevode paralelno na obema stranama dok druge zbog toga ostaju neprevedene jer je kadrovski i materijalni potencijal zajednice ograničen. Male jezičke sredine moraju uvek razmerno više da izdaju na kulturno tržište, a da pri tom ipak neuporedivo manje imaju; naša jezička izdajnost pojačava ovu nevolju. Nedovoljnost naše knjige (odn. nepostojanje mnogih neophodnih prevoda) dovodi do pojačane orijentacije na stranu knjigu — ukoliko smo u stanju da je čitamo, a ukoliko ne znamo jezike, prosto do zaostajanja. Tako se varljiva uzajamna nezavisnost u stvari svodi na veću zavisnost od inostranstva. Steti po kulturu pridružuje se i politička: manje čitajući jedni druge manje se poznajemo, manje se razumemo i manje se osjećamo svojima. U opštem interesu zajednice je, dakle, da se razlike među varijantama srpskohrvatskog književnog jezika ne produžuju nego lagano i postepeno smanjuju. Taj je zadatak po svojoj prirodi dugoročan; pokušaj naglog *ujednačavanja* izazvao bi oštre reakcije i bio bi osuđen na neuspeh, a štetnost nije-

govih političkih posledica daleko bi prevazilazila meru koristi koju bi moglo doneti i najpotpunije jezičko *izjednačenje*. Uostalom čak i dugoročna politika smanjivanja razlika zahteva kao predušlov povoljnu atmosferu.

Prvi imperativ za aktivnost lingvista u današnjoj delikatnoj situaciji svakako je: *podestiti svoje delovanje tako da ono ne unosi uzrujanost u publiku*. Od svih nacionalnih obeležja jezik je najprisutniji u čovekovoj svakodnevnici i najprisnije srtao s njom. Jezikom se komunicira sa drugim ljudima, jezikom se i misli. Iako nije najvažniji element u pojmu nacije, jezik je za prosečnog čoveka najvidljiviji takav element. To daje argumentima o jeziku moć da zatalasaju ljude, pa i da okrenu narode jedne protiv drugih. Materija kojom rukuju lingvisti može postati eksplozivna. Samo na prvi pogled izgleda paradoksalno poređenje s konfliktima saveštice koje preživljavaju atomski istraživači ili oni u laboratorijama za usavršavanje raketa. Ima prilika kad lingvisti možda naneti svojoj zajednici štetu možda dalekosežniju od svih koristi koje joj pruža predani rad kroz čitav život jednog naučnika. Pa ipak, jezički stručnjaci su u jednom pogledu u srećnijem položaju; u njihovoj je moći da svoj rad usmeru tako da njihovo delo ne postane štetno. Ako se sami lingvisti uzdrže od zloupotrebe lingvističkih argumenata van lingvističke, laici će nece umeti efikasno učiniti. S druge strane, baš ta kompetencija u izuzetno osetljivoj oblasti stavlja ponekad lingviste u iskušenje da traže društveni uspeh i osvajaju popularnost time što će istupati kao braniči prava svoga jezika ili svoga naroda. Dojučerašnji laici i povučeni kabinetni radnik pojavljuju se tako u novoj ulozi boreca i tribuna. Teško je u takvoj situaciji ne preterati. Osećanje ugroženosti sugerirano publici deluje povratno kao pritisak da se vrše novi podvizi. Na sitne gestove reagira se krupnim rečima i krupnim gestovima, vrtlog događaja počinje da vuče ka depalansiranim spektakularnim istupima. Svakako, to nije ono što treba da činimo mi, hrvatski i srpski lingvisti. Na nama je da negujemo u svojim sredinama svest o istini da se naši međunacionalni jezički problemi mogu re-

šiti bez nervoze i na razborit način, sporazumevanjem i dogovaranjem.

Kad se govori o još nerešenim problemima, naša je dužnost da istinoljubivo, bez preuveličavanja i dramtizacije, obavestavamo javnost o njihovom karakteru i domašaju. U samoj stvari, u ovom trenutku prvi zadatak bi bio da se konkretni problemi uoče i formulišu. Upravo oni koji su najglasnije ponavljali da problemi postoje propustili su da tačno pokažu u čemu su oni. Zasad je poznato uglavnom to na kojim stranama treba tražiti te probleme: u pojedinim ograncima vredno kompleksnog mehanizma modernog društva zadržali su se svakako ostaci prakse suprotne načelu ravnopravnosti. Ponegde to može biti relikv prevaziđenog unitarizma, ili rezultat inercije, nerazumevanja ili komoditeta u pojedinim ustanovama, ali u svakom slučaju takvu praksu treba uklanjati gde god se ona zatekla. Uostalom ovakva pitanja prvenstveno su tehničke prirode, a mnogo manje čisto lingvističke. Po sebi se razume da se svi moramo striktno uzdržavati od neopravdanih traženja, u ovoj oblasti kao i u drugima — kao što je, opet, naša obaveza da podržimo opravdane zahteve koje su drugi postavili. Održavanje nezdravih odnosa ne može koristiti nikome.

Delatnost lingvista mora biti slobodna od pokušaja da se drugima nametnu rešenja koja oni ne žele. Svaka od naših republika u tom pogledu je samostalan subjekt. Ako bi se čak dogodilo da u nekoj od republika prevladala negativna tendencija kao što je forsiranje jezičkog udaljavanja, svakako ne bi bilo legitimno primetiti pritisak kako bi se tamo odustalo od toga. Uostalom šteta od usamljivanja ubrzo bi postala očevidna i samim njegovim inicijativama, što bi dovelo do spontanе korekcije pogrešne politike. Slično tome, ako bi se na nekoj strani napustio slozeni naziv jezika „srpskohrvatski“ ili „hrvatskosrpski“, jedina mudra reakcija svih ostalih bila bi da ostanu pri naučno opravdanom složenom nazivu. Neumesno je, dalje, tražiti nekakav poseban status za pripadnike svoje nacije u nekoj drugoj republici ako takav zahtev nema podlogu reciprociteta izraženog u spremnosti da se sa svoje strane ostvare slične mere.

Poštovanje naučne istine i politička ko- reknost nalazu nam da naglašavajući jedinstvo našeg jezika ne prećukujemo pr- istvstvo njegovih varijanta. U nedavnoj prošlosti je, na žalost, bilo primera igno- risanja jezičkih osobenosti hrvatske sre- dine. Kao da negacija stvarnosti ili izbe- gavanje da se ona sagleda mogu ukloniti tu stvarnost. Naravno, ovako postavljena tvrdnja o jedinstvu nisu ni za jotu sma- njila postojeće jezičke nepodudarnosti, ali je njihovo psihološko dejstvo u hrvatskoj sredini bilo veoma nesrećno. Tamo su ona bila shvaćena kao nametanje. Stoga su lepe reči o bratstvu koje su pratile ovak- ve stavove potpuno promašale cilj iako, su često bile iskreno izrečene. Srećom, u poslednje vreme se, posle dosta diskusija, došlo do toga da uglavnom svi srpski ling- visti priznaju postojanje razlika među ti- povima našeg književnog jezika u raznim republikama. Preostale divergencije u mi- šljenjima tiču se karakterizacije tih razli- ka i njihovog terminološkog etiketiranja. Treba se, prema tome, nadati da ubuduće neće biti izjava ni postupaka koji bi pru- žali jeftine argumente protiv jezičkog je- dinstva — i ne samo jezičkog. Što se memo- rično tiče, voleo bih da srpska lingvistika uvek dosledno čini sve što do nje stoji da se razbije ona nesrećna sprega dvaju nepoverenja koja se uzajamno pothranju- ju. Ako tako činimo, imaćemo pravo da očekujemo od drugih da se ni oni ne ogre- šuju o nauku ni o naše zajedničke in- terese.

Postepeno *zblizavanje* varijanta našeg književnog jezika je u velikoj meri spon- tan proces. Radio, televizija, cirkulacija knjiga i štampe, putovanja i lični kon- takti — sve to svakodnevno pruža bez- brojne prilike za dodire i uzajamno bo- gaćenje jezičkih varijanta. Prvi zadatak lingvista ovde je da ne smetaju. A smeti- ti se može na dva načina: namernim iz- gonjenjem reči iz „one druge“ varijante, ili nametljivim pozivanjem drugih da pri- stupe *ujednačavanju*. Ima, naravno, i te- rena gde bismo na primer mi srpski jezi- čki stručnjaci mogli i aktivno dati svoj prilog *zblizavanju* varijanta:

1) Široko polje rada otvara koordinacija terminologije svih struka. Tu su razlike među varijantama ponajkrupnije i naj- štetnije za našu kulturu, pa i privredu, a uz to se mogu razmerno najlakše ukloni- ti jer se ne radi o nekim davninašnim duboko ukorenjenim nacionalnim osobe- nostima, već o skorajšnjim, često improvi- zovanim, nestaljenim, loše usklađenim ili jezički nepravilnim izrazima koje je u ob- ziru na pitanje varijanta potrebno sredi- ti i pročitati. Velika akcija koja je pre- dve godine počeo Jugoslovenski odbor za terminološke rečnike zaslužuje našu po- dršku i zalaganje — kao što, s druge stra- ne, ako se pokaže da trenutak nije povol- jan za razgranavanje ovog posla, ne bi bilo umesno insistirati na žurbi u njego- vom sprovođenju.

2) Nema razumnih razloga da ne pri- hvatamo izraze koji dolaze iz Zagreba ako mogu obogatiti naše izražajne mogućnosti a ne narušavaju strukturu jezičkog siste- ma. Pogotovo je korisno to činiti kad su u pitanju reči odomaćene i u Sarajevu, jer bi to otvorilo put da takva reč postane zajedničko dobro našeg književnog jezika na celom njegovom području.

3) Izraze za nove pojmove koje svako- dnevno uvodi društveni, tehnički i kul- turni razvitak treba što elastičnije uskla- diti, kako oni ne bi povećali fond je- zičkih neslaganja.

Nema potrebe da se sva ova delatnost uslovljava odgovarajućim naporom u ostalim republikama. Čak i ako bi taj napor izostao, svaki pozitivan rezultat naših na- stojanja povećavao bi, u meri svoga domašaja, naš jezički i kulturni po- tencijal. Naravno, bilo bi poželjno da nam se i svi ostali pridruže u tome; naša akcija mogla bi ih podstaći da i oni u sopstvenom interesu usmere snage u istom pravcu. S druge strane nije po- trebno ulaziti u neke jalove polemike ili cenkanje oko pojedinih reči koja bi mog- la raspaljivati strast u javnosti. Isto tako treba unapred isključiti perspektivu nekih drugih spekulativnih ostvarenja. Jezičko *zblizavanje* spada u zadatke koji zahtev-aju istrajan trud generacija; efekat toga truda stiče dimenzije primetne za svako- ga tek sa nizanem decenija doslednog de- lovanja.